

"המקום אשר יבחר ה'" בספר שופטים

עיון בספר שופטים פרק א', א – פרק ב', ה

יצחק הראל

2	פתיחה
2	סקירת הנאמר ביחידה
3	נושא היחידה – הערכת פעלם של השבטים במשימת כיבוש הארץ?
4	א. סיפורים אישיים
4	ב. התנחלות בני קיני
4	ג. מיקום סיפור התנחלות בני קיני
4	ד. העמדת ישיבת כלב בחברון מול המשך ישיבת היבוסים בירושלים
6	ה. "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל, וה' עמם"
7	"המקום אשר יבחר ה'"
8	א. אמות המידה לבחירת מקום המקדש
10	ב. "עד אמצא מקום לה"
12	נושא היחידה - בחירת מקום מקדש!
12	א. דביר: המלחמה על קרית ספר, ושינוי שמה לדביר
13	ב. ירושלים: הפעלים 'עלה' ו'ירד' בסיפור מלחמות בני יהודה
14	ג. בית אל: "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל, וה' עמם"
14	ד. חברון: "כאשר דבר משה"
15	בני יהודה מול בית יוסף
15	א. השותפות בין יהודה ובין שמעון
16	ב. היחס לאדוני בזק
18	ג. יחס כלב לעכסה
25	ה. היחס לאיש היוצא מלז
26	ו. היחס לכנענים בכלל, וליושבי יבוס בפרט
27	ז. היחס לשבט דן
27	ח. המעמד בבוכים
27	הבחירה בירושלים
30	סיכום

פתיחה

במאמר זה נבקש לדון במכלול הסיפורים והתיאורים הכתובים מתחילת ספר שופטים (פרק א', א) ועד למעמד ב'בוכים' (פרק ב', ה). אנו מניחים כי המכלול הזה מהווה יחידה ספרותית העומדת לעצמה.¹ בעיוננו להלן נבקש להראות כי היחידה הזו נערכה מתוך מגמה לבטא מסר, וכי מגמה זו הכתיבה הן את בחירת האירועים והתיאורים, והן את דרך ואופן הצגתם. אנו נציע הבנה מסוימת באשר לאותו מסר, ובכך תעלה בידנו הצעת משמעות למכלול המסופר והמתואר ביחידה הזו.²

סקירת הנאמר ביחידה

את היחידה הנדונה ניתן לחלק לשני חלקים, כאשר אמת המידה לחלוקה היא השאלה מיהו נושא הסיפורים והתיאורים. חלוקה זו היא כדלקמן:

א. א', א-כ: סיפורים ותיאורים אודות שבט יהודה.

ב. א', כא – פרק ב', ה: סיפורים ותיאורים אודות שאר השבטים.

בחלק הראשון נכללים המרכיבים הבאים:

מלחמת בני יהודה בבזק (א', א-ז).

מלחמת בני יהודה בירושלים (א', ח).

מלחמות בני יהודה 'בכנעני יושב ההר הנגב והשפלה' (א', ט):

המלחמה בחברון (א', י).

המלחמה בדביר (א', יא-יג).

שני ארועים שאינם מלחמות, כאשר הראשון מהם משתלשל מהמלחמה בדביר:

סיפור עכסה והשדה (א', יד-טו).

¹ ראה י' אליצור, **דעת מקרא לספר שופטים**, מבוא, עמ' 10-11, וכן בפירוש, עמ' ג-ד.
² התובנות שנציע ביחס ליחידה הנדונה באות בעקבות דבריו של הרב אלחנן בן נון בספרו **הררי עוז**, ראה להלן הע' 22.

נדידת בני קיני מעיר התמרים למדבר יהודה (א', טז).³
 מלחמת בני שמעון ויהודה בצפת (א', יז).

מלחמת בני יהודה בעזה, אשקלון ועקרון (א', יח), וציון העובדה שיהודה לא הוריש את יושבי העמק (א', יט).

נתינת חברון לכלב. (א', כ)

בחלק השני נכללים המרכיבים הבאים:

ציון העובדה שבני בנימין לא הורישו את היבוסים יושבי ירושלים (א', כא).
 מלחמת בני יוסף בבית אל (א', כב-כו).
 רשימת מקומות אשר שבטי הצפון לא הורישו (א', כז-לג).
 מאבקי בני דן ובני יוסף באמורי היושב בעמק שבנחלת דן (א', לד-לו).
 המעמד ב'בוכים'⁴ (ב', א-ה).

נושא היחידה – הערכת פעלם של השבטים במשימת כיבוש

הארץ?

מסקירת הנאמר ביחידה עשוי להתקבל הרושם כי נושא היחידה הוא הבעת שיפוט והערכה לפעלם של השבטים במשימת כיבוש הארץ.⁵ בחלק הראשון מבקשים הכתובים לספר בשבחם של שבטי יהודה ושמעון שלא נתעצלו במצוות כיבוש הארץ, וכדי למנוע טעם לפגם בשבחם, נתפרש כי אף מה שלא הצליחו להוריש⁶ – לא מחמת עצלותם היה הדבר, אלא מחמת קשיים אוביקטיביים. לעומת זאת, בחלק השני מבקשים הכתובים לספר בגנותם של שאר השבטים, שבאופן כללי⁷ נתעצלו במצווה זו, ועל כך הוכיחם המלאך בהיותם ב'בוכים'.

ברם, ההצעה הזו ביחס לנושא היחידה נתקלת במספר קשיים. בעיוננו עתה נבחן

³ לכאורה, כאן הנושא אינו בני יהודה, אלא בני קיני, אך בהמשך המאמר יתברר כי מצד משמעות הסיפור, הנושא בו הוא בני יהודה, ולא בני קיני.

⁴ אנו מניחים כי במעמד בבוכים היו שותפים רק שבטי הצפון – שהתראו בכיבוש הארץ ובהורשת הכנענים, ולא בני יהודה – שלא נתרשלו במשימות אלה, ומכאן שמעמד זה שייך לחלק השני של היחידה, העוסק בשבטי הצפון.

⁵ ראה ר"י אברבנאל בסיום דיונו על השאלה הרביעית: 'והנה היה תכלית כל הסיפורים האלה להגיד... שעלה [=יהודה] והצליח הי בידו, ויוסף שעלה גם כן צלחה מלחמתו, אבל שאר השבטים לא עשו כן, והניחו את העמים בכרתם להם ברית שהיה בהפך מה שציווה האל יתברך, והיו אח"כ לשכים בעיניהם... הרי לך שהסיפור כולו הקדמת ענין ישראל ופשיעהם...'. וראה דעת מקרא לספר שופטים, עמ' ג'.

⁶ פס' יט.

⁷ ישנם שני חריגים לכלל הזה, והם מלחמות בני יוסף כנגד העיר בית אל, וכנגד האמורי שבנחלת דן.

מקצת מהסיפורים ביחידה, ומתוך העיון בהם נצביע על אותם קשיים.⁸

א. סיפורים אישיים

במסגרת סיפורי המלחמות בבזק, בדביר ובבית אל, נכללים שלשה סיפורים אישיים אודות דמויות מסוימות: אדוני בזק, עכסה עתניאל וכלב, והאיש מלוז. ביחס לאדוני בזק אנו שומעים על מנוסתו, מאסרו, ענשו, דבריו, ומקום מותו. ביחס לעכסה עתניאל וכלב אנו שומעים על נישואי עתניאל ועכסה, הליכתם לביקור בבית אבי הכלה, שיחת עכסה לעתניאל בהליכתם זו, דבריה לאביה, ותגובת אביה. ביחס לאיש מלוז אנו שומעים על הצלתו עם משפחתו, שילוחו אל מחוץ לארץ, הליכתו לארץ החתים, ובנייתו שם את העיר לוז. שלש הסיפורים האישיים האלה אינם תורמים מאומה לנושא הערכת פעלם של בני יהודה ובני יוסף במשימת כיבוש הארץ.

ב. התנחלות בני קיני

בני קיני אינם נמנים עם שבטי ישראל, ולכן סיפור התנחלותם אינו תורם מאומה לנושא הערכת פעלם של בני יהודה במשימת כיבוש הארץ.

ג. מיקום סיפור התנחלות בני קיני

הבה נעיין בפסוקים ט-יט.⁹

בפסוק ט מובאת מעין 'כותרת' למלחמות בני יהודה "בכנעני יושב ההר והנגב והשפלה". בפסוקים י-יט נאמרו סיפורים המתאימים לכותרת הזו – למעט שני חריגים: סיפור השדה (או, גולות המים) שביקשה עכסה, וסיפור התנחלות בני קיני. עתה, מיקומו של סיפור בקשותיה של עכסה עשוי להתבאר מצד השתלשלותו מהסיפור הקודם לו - המלחמה בדביר. ברם, קשה למצוא קשר כל שהוא בין סיפור התנחלות בני קיני ובין אחד הסיפורים הקודמים לו. ממילא מתבקשת השאלה מדוע נמצא סיפור זה בתוך רצף סיפורי מלחמות בני יהודה.

ד. העמדת ישיבת כלב בחברון מול המשך ישיבת היבוסים בירושלים

בפסוקים כ-כא נמסר מידע ביחס לחברון וביחס לירושלים. אנו נעיין בתוכן המידע הזה

⁸ ניתן לחלק את הקשיים שנצביע עליהם לשלש קבוצות:

א. סיפורים שאינם שייכים לנושא המוצע.

ב. תופעות עריכה שקשה להסבירן תחת הנחת הנושא המוצע.

ג. קשיים שבמבט ראשון לא נראה שהם נובעים מהנחת הנושא המוצע, אבל בהמשך עיוננו נראה שהויתור על ההנחה הזו סולל דרך ליישובם.

ברם, אנו בחרנו להציג את הקשיים לא על פי החלוקה הזו, אלא על פי סדר הופעתם בפרק.

⁹ במאמר הנוכחי כל הפניה לפסוק מכוונת לפרק א' בספר שופטים.

פיצול המידע הן אודות ירושלים והן אודות חברון

המידע הקשור לחברון ולירושלים נמסר ביחידה הנדונה באופן מפוצל. ביחס לחברון, בפסוק י נזכרת הכאת ששי אחימן ותלמי, ואילו בפסוק כ נזכרת נתינת חברון לכלב - תוך איזכור הורשת 'שלשה בני הענק'. ביחס לירושלים, עריכת המלחמה בה (על ידי בני יהודה) נזכרה בפסוק ח, ואילו אי הורשת יושביה בני היבוסים (על ידי בני בנימין) נזכרה בפסוק כא. אשר על כן, מתבקשת השאלה מדוע נמסר המידע אודות חברון ואודות ירושלים באופן מפוצל?

בתשובה לשאלה הזו ניתן היה להציע כי הכתוב מבקש לערוך הפרדה בין נושא המלחמה ובין נושא הירושה. ברם, ההצעה הזו אינה מדויקת. ביחס לירושלים אכן קיימת הפרדה מלאה: כיבוש בפסוק ח, ואי ירושה בפסוק כא. אך ביחס לחברון ההפרדה אינה מלאה. בפסוק י נזכרת אמנם רק המלחמה ולא הירושה, אך בפסוק כ נזכרות הן הירושה והן המלחמה. נראה אפוא כי הפיצול בין נושא המלחמה ובין נושא הירושה אינו מספק באור מלא לפיצול הסיפור ביחס לחברון וביחס לירושלים, ואם כך נותרת השאלה, מדוע נמסר המידע אודות חברון ואודות ירושלים באופן מפוצל.

הפרדת ירושלים משאר הערים שבשבי הצפון לא הורישו

ביחידה הנדונה מובאות שלש רשימות נפרדות של ערים שתושביהן הכנעניים המשיכו לשבת בהן: בפסוק יט נזכרות ערים שנחלת בני יהודה, בפסוק כא נזכרת עיר שנחלת בני בנימין, ובפסוקים כז-לה נזכרות ערים שנחלת שבטי הצפון. ההפרדה בין הערים שנחלת יהודה ובין שאר הערים עשויה להיות מובנת כחלק מההפרדה הכללית בין בני יהודה ובין שאר השבטים ביחידה הנדונה, שהרי הכתוב מצדיק את אי הורשת ערי השפלה שנחלת יהודה - אך לא מצדיק את אי הורשת שאר ערי הכנענים. ברם, אין בכתוב נתון העשוי לבאר את ההפרדה בין אי ירושת בני בנימין את היבוסים יושבי ירושלים, ובין אי ירושת שבטי הצפון את שאר ערי הכנענים, ולכן נותרת ההפרדה הזו בלתי מובנת.

יצירת ניגוד בין אי ירושת ירושלים ובין ירושת חברון

המשפט הראשון בפסוק כא הוא משפט ייחוד (מושא). לא נאמר 'ולא הורישו בני בנימין את היבוסים יושבי ירושלים', אלא: "ואת היבוסים יושבי ירושלים - לא הורישו בני בנימין". מבנה תחבירי זה בהקשרו לאחר פסוק כ, יוצר עימות ברור בין ישיבת כלב בחברון ובין אי ישיבת בני בנימין בירושלים. לעימות הזה נמצא בפסוקים כ-כא אף ביטוי נוסף.

בסיפור המלחמה על חברון בפסוק כ נעשה שימוש בפועל 'ירש', שהוא הפועל המשמש בפסוק כא לציון המחדל של בני בנימין ביחס לירושלים. השימוש בפועל זהה בשני משפטים אלה מחדד את הניגוד שבין הערכת מחדלם של בני בנימין בירושלים ובין הערכת מאמצי הכיבוש בני יהודה בחברון.

ניגוד זה נראה לכאורה מתאים לנושא הערכת פעלם של השבטים במשימת כיבוש הארץ. ברם, הניגוד שבין בני יהודה ובין שאר השבטים בא לידי ביטוי נרחב ביחידה הנדונה, בהעמדת מאמצי הכיבוש של בני יהודה במספר רב של ערים (פסוקים ג-כ), מול מחדלי שאר השבטים במספר רב של ערים (פסוקים כז-לה). מעתה יש מקום לתמוה, מה ראה עורך היחידה לבחור במיוחד את חברון ואת ירושלים כדי לבטא באמצעותם את הניגוד הזה.

ה. "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל, וה' עמם"

בפרק א', כב, נאמר: "וַיַּעֲלוּ בֵּית יוֹסֵף גַּם הֵם בֵּית אֶל וְה' עִמָּם". נדון עתה בשני נתונים המופיעים בפסוק זה: הביטוי "גם הם", והמשפט "וה' עמם".

הביטוי "גם הם"

ביטוי זה מורה על כך שבני יוסף עשו מעשה אשר כמותו נעשה קודם לכן, ככל הנראה על ידי בני יהודה, מכיון שקודם לסיפור המלחמה על בית אל סופר רק על מעשי בני יהודה. אך מהו המעשה הזה?

לכאורה נראה היה כי במילה 'גם' מקופלת התיחסות לבית אל, ולכן המעשה אשר נעשה קודם לכן הוא עריכת המלחמה נגד יושבי העיר בית אל. אך בפרשנות זו קיים קושי, שכן לא מסופר על שום שבט אחר שעלה למלחמה על בית אל.

מחמת קושי זה, נראה היה כי במילה 'גם' מקופלת התיחסות רק למלחמה, ולא לבית אל, ולכן המעשה הוא עריכת מלחמה בכלל. ברם, גם פרשנות זו היא בעייתית, שכן לפיה ראוי היה לכתוב כך: 'ויעלו בית יוסף גם הם <למלחמה, ויבואו> בית אל'. ההפרדה המוצעת לשני משפטים מחוברים, והכללת המילה 'גם' רק במשפט שבו לא נזכרת בית אל, מבהירה כי הביטוי "גם הם" מתיחס לעצם עלייתם למלחמה בכלל, ולא לעריכתה נגד בית אל. אך בכתוב לפנינו אין שני משפטים מחוברים אלא משפט פשוט אחד, ועובדה זו תומכת בפרשנות כי הביטוי "גם הם" מתיחס למלחמה נגד בית אל. וכפי שנאמר לעיל, פרשנות זו היא בעייתית. נמצא אפוא כי לא עלה בידנו להציע פירוש סביר לביטוי "גם הם".

המשפט "וה' עמם"

משפט זה בכלל, ובהקשרנו בפרט, טעון במשמעות חגיגית. העובדה שהוא מופיע ביחידה הנדונה רק פעם אחת, יוצרת את הרושם כי המלחמה המתוארת כאן איננה מלחמה רגילה, אלא מיוחדת. אך אם נניח כי הנושא הנדון ביחידה הינו כיבוש הארץ, אזי יקשה לבאר במה נשתנתה המלחמה על בית אל משאר המלחמות על חלקי הארץ השונים.

הקשיים שנמנו לעיל צמחו על רקע ההנחה שנושא היחידה הוא הערכת פעלם של השבטים במשימת כיבוש הארץ. בעיוננו להלן נציע נושא חלופי ליחידה הנדונה, ונבקש להראות כי ההצעה הזו מיישבת את הקשיים האלה. ברם, לפני הצעת הנושא החלופי נפנה לעיין בנושא אחר, והוא 'בחירת מקום מקדש'. בהמשך עיוננו יתברר הקשר שבין נושא בחירת מקום המקדש ובין הגדרת נושא היחידה הנדונה.

"המקום אשר יבחר ה'"

בספר דברים נאמר כך:

כִּי אִם אֵל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל־הֵיכָם מִכָּל שְׁבֵטֵיכֶם לְשׂוֹם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשִׁכְנֹו
תִּדְרָשׁוּ...
וְעִבְרְתֶם אֶת הַיַּרְדֵּן וְיִשְׁבְּתֶם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֶל־הֵיכָם מִנְחִיל אֶתְכֶם וְהִנִּיחַ לָכֶם מָקוֹל
אֲיִבֵיכֶם מִסָּבִיב וְיִשְׁבְּתֶם בְּטַח
וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל־הֵיכָם בּוֹ לְשִׁכְן שְׁמוֹ שֶׁם שְׁמָה תִּבְיֹאוּ...
(דברים י"ב, ה', י"א)

מכתובים אלה למדנו כי לאחר תום מלחמות כיבוש הארץ עתיד ה' לבחור מקום למקדש מתוך נחלת אחד השבטים. בכתובים האלה אין כל רמז באשר לזהותו של מקום זה.

ביחס לבחירת מקום מקדש מתבקשות שתי שאלות:

א. האם הבחירה במקום מסוים היא שרירותית מנקודת מבט אנושית, או שקיימות אמות מידה מובנות לאדם אשר על פיהן ייבחר המקום? ואם האפשרות השניה נכונה, מהן אמות המידה אשר על פיהן ייבחר המקום?

ב. האם תהליך הבחירה מסור רק לה', והאדם אמור להמתין באופן פסיבי לגילוי מאת

ה' אודות הבחירה במקום, או שתהליך הבחירה מסור אף לאדם, והוא אמור להשתדל למצוא את המקום, ולצפות לתגובה אלהית המאשרת או דוחה את בחירתו זו?

בשני פרקי המשנה הבאים נתיחס לשתי השאלות האלה.

א. אמות המידה לבחירת מקום המקדש

עיוננו להלן יתבסס על ההנחה כי הבחירה במקום מסוים נעשית גם על פי אמות מידה מסוימות העשויות להיות מובנות לאדם. אשר על כן, נדון עתה בשאלה מה עשויות להיות אמות המידה לבחירת מקום המקדש.

בפסוק ה' נאמר: 'הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל־הַיְכָל שְׁבִטֵיכֶם'. ייחוס המקום הנבחר לשבט מסוים, עשוי ללמד כי אפשר שיש בבחירה במקום משום ביטוי לבחירה בשבט.

באופן כללי, סביר לשער כי בחירה אלהית באדם, בין באדם יחיד ובין בקבוצת אנשים – כמו שבט, הינה בגדר גמול על מעשים טובים. לכן נראה כי הבחירה במקום עשויה להיות קשורה להנהגות טובות מצד בני שבט מסוים.

הנחת הקשר שבין מעשי האדם ובין הבחירה במקום מקדש עולה בקנה אחד עם הקביעה הרווחת במקרא בדבר הקשר שבין קיום המקדש ובין מעשי האדם. והנה, בנושא הקשר שבין קיום המקדש ובין מעשי האדם מצאנו במקרא הדגשה על כך שהתנהגות לא מוסרית מצד האדם, ובפרט כאשר היא מלווה בהשקפה שקיום המקדש תלוי בעיקר בעבודת הקרבנות - ולא בהתנהגות הכוללת של האדם בכל התחומים של עבודת ה', עלולה לגרום לחורבן המקדש.¹⁰ 'הא זה סביר אפוא לשער כי אמות המידה לבחירת מקום המקדש יהיו דומות לאלה אשר על פיהן נקבע קיום המקדש או חורבנו. בכך עולה בידנו האפשרות לקיומו של קשר בין הבחירה בשבט שבחלקו יבנה המקדש ובין ההנהגות המוסריות מצד בני אותו שבט, ויתירה מזו, נמצא אף בסיס להימנעות מבחירה במקום שבנחלת שבט מסוים, אם נמצא שבקרוב בני אותו שבט רווחת הדעה שעבודת הקרבנות יכולה לחפות על ליקויים בתחומים אחרים של עבודת ה'.

ברם, גם כאשר ייבחר שבט מסוים שבתחום נחלתו ייבנה המקדש, עדיין נשארת השאלה מהו המקום המדויק שנחלת אותו שבט בו ייבנה המקדש. בעיוננו להלן נניח כי אחת מאמות המידה האפשריות לזיהוי המדויק של המקום היא היותו מקום ידוע מן

¹⁰ למשל, ירמיהו בתחילת פרק ז'.

העבר, היינו – בעיקר מתקופת האבות, כמקום הקרבת קרבן, וכמקום התגלות והשראת שכינה. מתוך הנאמר בספר בראשית מתברר כי ישנם מספר מקומות כאלה, ואלו הם: בית אל, ירושלים, חברון, אולי שכם, ואולי אף באר שבע. נפרט מעט את דברינו ביחס לכל אחד מחמש המקומות האלה.

בית אל

אברם בנה מזבח ליד בית אל וקרא שם בשם ה'י¹¹ (בראשית י"ב, ח), וכן זכה שם לדיבור מאת ה' (שם י"ג, יד). בבית אל זכה יעקב פעמיים למראה נבואה (שם כ"ח, יב-טו, ל"ה, ט-יג), הקים פעמיים מצבה ויצק עליה שמן (שם כ"ח, יח, ל"ה, יד), קרא למקום על שם ההתגלות: "בית אל" (שם כ"ח, יט), וצפה שיבנה במקום "בית אלהים" (שם כ"ח, כב).

ירושלים

בירושלים¹² בנה אברהם מזבח, גילה נכונות להקריב עליו את יצחק - ולבסוף הקריב עליו איל, זכה לדיבור מאת מלאך ה', וקרא למקום על שם ההתגלות: "ה' יראה" (שם כ"ב, א-יט).

חברון

בחברון בנה אברם מזבח (שם י"ג, יח), וזכה שם שלש פעמים לדיבור מאת ה' (פרקים ט"ו, י"ז, י"ח).

שכם

שכם היא המקום הראשון בו בנה אברם מזבח, והמקום הראשון בו זכה לדיבור מאת ה' בארץ כנען (שם י"ב, ז). בסמוך לשכם בנה יעקב מזבח בחלקת שדה שקנה (שם ל"ג, יח-כ). בנוסף לכך, שכם היא מקום מעמד הברכה והקללה. ברם, שמעון ולוי הרגו את אנשי שכם, והמעשה הזה נחשב כנראה¹³ בעיני יעקב כמעשה פגום מהבחינה המוסרית, ואם כך, היה מקום לפסול את שכם מלהיות מקום מקדש, וזאת על דרך הנאמר בתורה "כי חרבך הנפת עליה – ותחללה" (שמות כ', כא).

באר שבע

¹¹ קריאת אברם בשם ה' לא נזכרת בהקשר לשום מקום אחר.
¹² הזיהוי בין ירושלים ובין מקום העקידה מסתמך על הנאמר בדהיי"ב, ג', א, ועל ההנחה כי 'אחד ההריס' שבארץ המוריה, הנזכר בסיפור העקידה, הוא 'הר המוריה' שבדהיי"ב.
¹³ יעקב אומר "כי באפס הרגו איש". סביר לפרש שדבריו אלה מכוונים להריגת אנשי שכם.

בבאר שבע קרא אברהם בשם ה', ויעקב זבח זבחים בירידתו למצרים וזכה לדיבור מאת ה'. ברם, באר שבע מצויה מחוץ לתחום המזרע, ואין לה את האיפיון המובהק של "ארץ זבת חלב ודבש", ומצד זה לא סביר לראות בה מקום העשוי להיבחר לבנין המקדש.

מעיוננו זה עולה כי יתירות בית אל וירושלים על פני שכם, באר שבע וחברון, בכך שרק ביחס אליהן נקרא מקום ההתגלות האלהית על שם ההתגלות, ויתירה **בית אל** על ירושלים, בכך שרק ביחס אליה נזכר המושג והמונח 'בית' ביחס לה'.¹⁴

והנה, בברכת משה לבנימין נאמר כך:

"יְדִיד ה' יִשְׁכֵּן לְבֵטחַ עָלָיו חֶפֶץ עָלָיו כָּל הַיּוֹם וּבֵין כְּתָפָיו¹⁵ שֹׁכֵן" (דברים ל"ג, יב)

מדבריו אלה של משה ניתן להבין כי "המקום אשר יבחר ה'" אמור להימצא בנחלת בנימין. כידוע,¹⁶ ירושלים ובית אל נמצאות בנחלת בנימין. לאמר, בנוגע לזהות "המקום אשר יבחר ה'", קיימת התאמה בין העולה מהעיון בפרקי בראשית ובין העולה מברכת משה לבנימין.

ב. "עד אמצא מקום לה"

בכתובים בספר דברים לא נאמר כי האדם אמור להיות שותף פעיל בתהליך בחירת מקום המקדש. אך מהנאמר בספר דברי הימים עולה כי דוד בחר בירושלים כמקום המקדש מבלי שנאמר לו מאת ה' כי ירושלים היא המקום הנבחר, וההסכמה האלהית לבחירה הזו נאמרה במפורש רק אחרי חנוכת המקדש על ידי שלמה, שכך מסופר בספר דברי הימים על תהליך הבחירה בירושלים:

¹⁴ במכלול המסופר אודות הארון בספרי נביאים ראשונים ניתן אולי למצוא ביטוי למחשבה כי בית אל היא המקום המועדף למקדש.

בספר שופטים, כ', כו-כוז, נאמר כך:

"וַיֵּצְאוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל הָעָם וַיָּבֵאוּ בַּיֵּת אֵל... וַיִּשְׁאַלּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּה' וַיִּשְׁמַע אֶת קוֹל בְּרִית הָאֱלֹהִים בְּיָמֵם הָהֵם".

מהביטוי 'בימים ההם' משתמע כי בעת מלחמת השבטים כנגד שבט בנימין, היה הארון בבית אל, ולא בשילה.

ביהושע פרק י"ז נאמר כי בימי יהושע (כאשר בית אל עדיין לא נכבשה), הושם הארון בשילה. נראה אפוא כי כאשר נכבשה בית אל, הועבר הארון משילה אליה, והיה שם בעת מלחמת שבטי ישראל כנגד שבט בנימין.

ונראה כי הארון חזר לשילה אחרי מלחמת השבטים כנגד בנימין (והיה שם עד ימי עלי), וזאת מכיון ששבט בנימין נחשב לחוטא, ולא ראוי היה שהארון יהיה בתחומו.

¹⁵ אחת ההוראות של המונח 'כתף' בלשון מקרא, היא 'קצה', ראה מ"צ קדרי, **מילון העברית המקראית**, ירושלים תשס"ו, עמ' 540. אם נניח כי המונח 'כתפיו' בברכת משה בא בהוראה זו, אזי תוכן המשפט הוא 'בין קצותיו שכן'. ונראה שבביטוי 'בין קצותיו' הכוונה היא 'בתוך תחומו'.

¹⁶ שייכות ירושלים לבנימין מתברר מתאור קו הגבול הדרומי של השבט, ביהושע י"ח, טו-טז. שייכות בית אל לבנימין מתבררת מרשימת הערים שם, פסוק כב.

בשלב הראשון, לאחר שגד הנביא אומר לדוד לבנות מזבח בגורן ארונה היבואי, ולאחר שדוד בונה מזבח ומקריב עולות ושלמים, ולאחר שה' עונה לו באש מן השמים,¹⁷ אומר דוד 'זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעלה לישראל'.¹⁸ לאמר, דוד הוא הבוחר בגורן ארונה כמקום בו ייבנה בית ה', וזאת בעקבות הבחירה במקום כמקום בניית מזבח בהקשר לעצירת המגיפה. בשלב הזה עדיין לא נאמרה תגובה מאת ה' לבחירה מצד דוד לבנות את בית ה' בגורן ארונה.

בשלב השני, לאחר שבנה שלמה את המקדש והביא לתוכו את ארון ה', נראה כבוד ה' במקדש,¹⁹ ורק אחרי חנוכת המקדש אומר ה' לשלמה כי הבית שנחנך הוא המקום הנבחר.²⁰

ההבנה כי יש לאדם תפקיד פעיל בתהליך בחירת מקום המקדש באה לידי ביטוי מפורש בדרשה הבאה:

'כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם', דרוש על פי נביא.

יכול תמתין עד שיאמר לך נביא? תלמוד לומר 'לשכנו תדרשו ובאת שמה', דרוש ומצוא - ואחר כך יאמר לך נביא.

וכן אתה מוצא בדוד, שנאמר (תהלים קל"ב, א) 'זכור יי לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב אם אבא באהל ביתי אם אתן שנת לעיני עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב'. מנין שלא עשה אלא על פי נביא? שנאמר (שמ"ב כ"ד, יח) 'ויבוא גד אל דוד ביום ההוא ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגורן ארונה היבואי, ואומר (דהי"ב ג', א) 'ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביו'.²¹

על רקע שני העיונים האחרונים בנושא "המקום אשר יבחר יי", נחזור עתה ליחידה הנדונה שבתחילת ספר שופטים.

¹⁷ דהיי"א כ"א, יג-ל. וראה שמ"ב כ"ד, יז-כה.

¹⁸ דהיי"א כ"ב, א.

¹⁹ דהיי"ב ה', יא-יד, שם ז', א-ב. וראה מל"א ח', י-יא.

²⁰ דהיי"ב ז', יב. וראה מל"א ט', ג. בפרט, במל"א מובאים דברי ה' לשלמה בניסוח הבא: '...הקדשתי את הבית הזה אשר בנית לשום שמי שם עד עולם...'. המשפט 'לשום שמי שם' דומה ביותר למקור הראשון בתורה בו נאמר שה' עתיד לבחור מקום לשכנו, והוא בדברים י"ב, ה: "כי אם אל המקום אשר יבחר יי אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם, לשכנו תדרשו ובאת שמה".

²¹ ספרי דברים פסקא סב, מהד' פינקלשטיין עמ' 127-128.

נושא היחידה - בחירת מקום מקדש!²²

בדברינו עתה נבקש להציע כי נושא היחידה הוא תאור ושיפוט של התנהגות השבטים בהקשרים שונים - ובכלל זה תאור ושיפוט של מעשיהם ומחדליהם בנושא כיבוש הארץ ובנושא מציאת מקום מקדש, ומתן ביטוי מרומז להשלכה של אותו שיפוט על הבחירה בשבט אשר בנחלתו יהיה "המקום אשר יבחר ה".

ביחידה הנדונה לא נאמר במפורש כי מי מהשבטים פעל בנסיון ובמגמה למצוא את מקום המקדש בגבול נחלתו. ברם, ניתן להצביע על נתונים ביחידה אשר 'מנכיחים' את נושא מציאת מקום המקדש, וניתן לשער כי 'נוכחות' זו של הנושא נועדה לבטא רצון מודע של בני הדור שלאחר מות יהושע לחתור למציאת מקום המקדש. בפרק הנוכחי נציג ארבעה נתונים כאלה. לאחר מכן, בפרק הבא, נבחן את האפשרות למצוא בסיפורים ובתאורים מסוימים משמעות של שיפוט והערכה למעשי או מחדלי מי מהשבטים (בהקשרים שונים, ולא דוקא בהקשר לנסיון למצוא מקום מקדש), ובהמשך לכך נציע כי יש ביחידה ביטוי מסוים – אמנם לא מפורש, לא חד משמעי ולא פסקני, בנוגע להשלכה של מעשי ומחדלי השבטים על מעמדם של חלק מהמקומות לענין הבחירה בהם כמקום המקדש. כפי שנראה להלן, הדיון הזה עשוי להבשיל להצעת פרשנות כי חיפוש מקום המקדש הוא נושא היחידה, וכי הנושא הזה שוזר את כל הסיפורים והתאורים ביחידה.

א. דביר: המלחמה על קרית ספר, ושינוי שמה לדביר.

נראה כי שינוי שמה של קרית ספר לדביר ארע בימי כלב, שהרי כלב עצמו עדיין קורא לה בשמה הישן, שכך הם דבריו המובאים בפסוק יב: 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה...'. כידוע, המילה 'דביר' משמשת ככינוי לאותו חלק מהמקדש בו מצוי הארון.²³ הסבת שמה של קרית ספר ל'דביר' עשויה ללמד שמנהיגי בני יהודה העלו על דעתם את המחשבה שהמקדש ייבנה בקרית ספר,²⁴ ולפי דרכנו למדנו שהמשימה של מציאת

²² ההצעה שנושא היחידה הוא בחירת מקום מקדש נאמרה על ידי הרב אלחנן בן נון, בספרו **הרדי עוז**, ראה שם עמ' 36-38.

²³ אמנם, השימוש בשם 'דביר' בהוראה זו מצוי רק בספרי מלכים, תהלים ודברי הימים. אך ניתן לשער כי הכינוי **דביר** ביחס למקום הארון קשור לעובדה שמקום הארון היה מקום **הדביר** האלהי, כנאמר בשמות כ"ה, כב, ובמדבר ז', פט. ואם הכינוי 'דביר' מושרש בנתון אשר התקיים כבר בעת היות ישראל במדבר, אזי ניתן לשער כי הכינוי 'דביר' בהוראת חלק מהמקדש היה מקובל כבר בתחילת תקופת השופטים.

²⁴ מחשבה שכזו עשויה היתה להתבסס על שני שיקולים: השיקול האחד: קרית ספר מצויה בתחום ארץ המזרע, אך לא הרחק מתחום ארץ הישימון. במקרא ניתן למצוא ביטויים להערכה כי לכל אחד משני תחומים אלה יש ערך ייחודי, ואפשר אפוא שבני יהודה חשבו כי מן הראוי שהמקדש ייבנה במקום המקיים זיקה לא רק לתחום המזרע, אלא אף לתחום הישימון. ואף זאת נציין כי לסופו של דבר נבחר המקדש בהר המוריה השוכן מזרחה לקו פרשת המים, בתחום המזרע, אך בקרבה למדבר.

מקום למקדש העסיקה את בני הדור שלאחר מות יהושע.

ב. ירושלים: הפעלים 'עלה' ו'ירד' בסיפור מלחמות בני יהודה.

הכתוב מספר על שש מלחמות של בני יהודה: בזק, ירושלים, חברון, דביר, צפת, וערי השפלה (=עזה אשקלון ועקרון).

לאחר סיפור שתי המלחמות הראשונות, בבזק ובירושלים, נאמר בפרק א', ט, משפט המהווה למעשה מעין פתיח כללי להמשך סיפורי המלחמות: "ואחר ירדו בני יהודה להלחם בכנעני יושב ההר והנגב והשפלה".

מיקומו ותכנו של פסוק זה נראים תמוהים.

ביחס למיקומו, נראה כי ראוי היה לכתבו לאחר פסוק ג, כפתיח כללי לכל שש המלחמות של בני יהודה אשר עליהן עומד הכתוב לספר, שהרי "ההר והנגב והשפלה" ממצים את כל אותו חלק מנחלת יהודה בו התגוררו כנענים שצריך היה להילחם נגדם.²⁵

ביחס לתכנו, בכתוב נאמר 'ואחר ירדו... להלחם בכנעני יושב ההר...', ומכיון שירושלים עצמה נמצאת בהר, אין מקום לדבר על ירידה ממנה להר. בפרט, מפסוק י עשוי להשתמע שלאחר המלחמה על ירושלים הלכו בני יהודה להילחם בחברון, ומבחינה גיאוגרפית, הדרך מירושלים לחברון אינה כרוכה בירידה, אלא בעליה.²⁶

לצד קושי זה בנוגע למופע מילה מהשרש 'ירד' לאחר סיפור המלחמה על ירושלים, נתבונן בארבעה מופעי פעלים מהשרש המהופך לו: 'עלה', לפני סיפור המלחמה על ירושלים, ואלו הם:

בפסוק א 'מי יעלה', בפסוק ב 'יהודה יעלה', בפסוק ג 'עלה אתי', בפסוק ד 'יעל יהודה'.

השיקול השני: השם 'קריית ספר' עשוי להורות על כך שהמקום נתייחד בהיבט הקשור לספרים, היינו לתכני חכמה ודעת. ואף זאת אפשר, שהיתה זיקה בין אותם תכנים ובין מורשת אברהם אבינו, שנודעה לינפש אשר עשו בחרן, ולבעלי בריתו מיושבי הארץ (כגון ענר, אשכול וממרא). אפשר אפוא שבני יהודה מצאו ערך בהפיכת אותו מקום ספר למקום אשר ממנו יורו הכהנים הלויים, אשר בידם ניתן ספר התורה, את משפטי ה' ליעקב ואת תורת ה' לישראל.

²⁵ נחלת יהודה כוללת אף את המדבר, אבל בטבע הדברים המדבר אינו מקום מגורים, ולכן לא נדרשו בני יהודה להילחם במדבר.

²⁶ ואמנם, ביטוי הירידה הולם את 'הכנעני יושב'... הנגב והשפלה, אך עובדה זו אינה מסלקת לחלוטין את הקושי בהסמכת הירידה לכנעני היושב בהר.

פעלי 'עליה' אלה נזכרים כולם בהקשר של הערכות ויציאה למלחמה. אך במסגרת מלחמות יהודה ישנם עוד תאורים של הערכות ויציאה למלחמה, ובתאורים אלה לא נעשה שימוש בפועל מהשרש 'עלה' אלא מהשרש 'הלך'. כך למשל בפסוק י נאמר 'וילך יהודה אל הכנעני היושב בחברון', בפסוק יא נאמר 'וילך משם אל יושבי דביר', ובפסוק יז נאמר 'וילך יהודה את שמעון אחיו ויכו את הכנעני יושב צפת'. ההימנעות מהשימוש בפעלי העליה ביחס לשאר המלחמות מבליטה את ריבוי השימוש בפעלים אלה לפני המלחמה על ירושלים.²⁷

השימוש בפעלי העליה לפני המלחמה בירושלים, ובפועל הירידה לאחר המלחמה בירושלים, מעמיד את ירושלים בנקודת שיא. חריגות השימוש בפעלי העליה, והבעייתיות בשימוש בפועל הירידה, עשויים ללמד כי מבנה זה נוצר מתוך כוונה מסוימת. ניתן לשער כי הכוונה היא להעמיד את המלחמה בירושלים בנקודת שיא בשרשרת מלחמות יהודה, ובכך לקבוע לכיבוש ירושלים ערך מיוחד. ההערכה הזו למלחמה על ירושלים מיוסדת ככל הנראה על העובדה שירושלים נחשבה ל'מועמדת' להיות "המקום אשר יבחר יי".²⁸

ג. בית אל: 'ועלו בית יוסף גם הם בית אל, וה' עמם'

לעיל כבר הצגנו את הקשיים ביחס לשימוש בביטוי "גם הם", וביחס למשפט "וה' עמם". מחמת קשיים אלה נציע עתה כי המעשה אשר עשו בני יהודה, ואשר בני יוסף עשו כמותו, הוא מלחמה על מקום אשר ראוי להיבחר כמקום מקדש. ואכן, בני יהודה נלחמו על ירושלים, חברון ודביר, שנחשבו למקומות הראויים להיבחר כמקום מקדש. והנה, בעיוננו לעיל נתברר כי בית אל היא בעלת העדיפות הגבוהה ביותר להיבחר כמקום המקדש, לכן נוכל לפרש כי המשפט "וה' עמם" מבטא את עמדת הכתוב כי מלחמה זו מתיחדת מכל השאר בכך שהיא אמורה למצוא את המקום הראוי ביותר לשכינת ה'.

ד. חברון: "כאשר דבר משה"

בספר יהושע יד, ט, אנו שומעים מפי כלב על שבועה שנשבע משה, ככל הנראה לכלב: 'אם לא הארץ אשר דרכה רגלך²⁹ בה, לך תהיה לנחלה ולבניך עד עולם, כי מילאת

²⁷ בפסוק ג אומר יהודה לשמעון 'עלה אתי בגורלי... והלכתי גם אני אתך בגורלך'. ובהמשך לכך נאמר 'וילך אתו שמעון'. נראה אפוא כי השימוש בפעלי עליה הוא דווקא ביחס ליהודה. משמעות אפשרית לנתון הזה מוצעת להלן, בהעי' 28.

²⁸ כעת נוכל להציע כי השימוש בפעלי עליה בהקשר ליהודה דווקא, קשור לעובדה שעל פי היחידה הנדונה, יהודה הוא השבט הנבחר מצד טוב הנהגותיו. ההערכה החיובית לבני יהודה ביחידה הנדונה תתברר בהמשך המאמר.

²⁹ מנוסח זה נראה שהשבועה של משה היתה לכלב עצמו.

אחרי ה' אלהי'.

חברון היא המקום היחידי בארץ שניתן בנחלה שלא על פי גורל, אלא כגמול על מעשה טוב. הערך הייחודי הזה של זיקת כלב לחברון נתפרש אף ביחידה הנדונה, שכך נאמר בפס' כ: 'ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר משה' (היינו, שלא בגורל).

בעיוננו לעיל ראינו כי חברון ראויה להחשב כ'מועמדת' להיות "המקום אשר יבחר ה'", והעמדנו על הזיקה שבין הבחירה במקום ובין הבחירה באדם. מכאן נובע כי נאמנותו של כלב לדבר ה' מצטרפת לשיקולים העשויים לתמוך בבחירה בחברון כמקום המקדש. בכך נמצא כי המשפט 'כאשר דבר משה', המזכיר את נאמנות כלב לדבר ה', 'מנכיח' למעשה את נושא מציאת מקום המקדש.

הצבענו אפוא על ארבעה נתונים ה'מנכיחים' את נושא מציאת מקום המקדש:

- א. שינוי שמה של קרית ספר לדביר.
- ב. העמדת המלחמה על ירושלים במעין 'נקודת שיא' במסגרת מלחמות בני יהודה.
- ג. הרמיזה לנאמנותו של כלב לה', בהקשר איזכור זיקתו לחברון.
- ד. הביטוי החגיגי "זה עמם" בהקשר למלחמה על בית אל.

נבוא עתה לבחון נתונים המבטאים שיפוט והערכה למעשי או מחדלי מי מהשבטים (בהקשרים שונים, ולא דווקא בהקשר לכיבוש הארץ או בהקשר למציאת מקום מקדש), וכן נתונים המבטאים השלכה של הערכת מעשי ומחדלי השבטים על הבחירה במקום המקדש.

בני יהודה מול בית יוסף

אנו נבחן כעת ארבעה סיפורים שבכל אחד מהם מתגלה התנהגות מוסרית ראויה מצד בני יהודה, ולאחר מכן נבחן ארבעה סיפורים ותאורים שבכל אחד מהם מתגלה התנהגות שיש בה פגם מצד בני יוסף. בחינת הסיפורים האלה עשויה להוביל למסקנה כי המטרה של היחידה היא לבאר כיצד השפיעו מעשי השבטים על הבחירה בשבט אשר בגבול נחלתו יהיה "המקום אשר יבחר ה'".

א. השותפות בין יהודה ובין שמעון

יהודה יוזם שותפות בינו ובין שמעון אחיו, וביחידה מסופר כי השותפות הזו התממשה באופן הדדי. מצד אחד, בפס' ג נאמר "וילך אתו שמעון", וזוהי מעין כותרת לכל המלחמות הבאות שבנחלת יהודה, ומצד שני, בפס' יז נאמר "וילך יהודה את שמעון אחיו", וזוהי המלחמה נגד יושבי צפת. השותפות בין האחים ראויה להערכה חיובית,³⁰ ובפרט על רקע העובדה שיש במקרא סיפורים על מריבות בין אחים.³¹ בפסוק ב נאמר כי השותפות הזו היא פרי יוזמה של בני יהודה, ובכך מבטא הכתוב הערכה חיובית לבני יהודה.

ב. היחס לאדוני בזק

סיפור המלחמה בבזק מובא בפסוקים ד-ו. נרשום את הנאמר בהם באופן הבא:

פסוקים ה-ו	פסוק ד
וַיִּמְצְאוּ אֶת אֲדֹנָי בְּזֶק בְּבִזָּק וַיִּלְחְמוּ בוֹ וַיִּכּוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי וְאֶת הַפְּרִזִּי. וַיִּנָּס אֲדֹנָי בְּזֶק וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרָיו וַיִּאָחְזוּ אֹתוֹ וַיִּקְצְצוּ אֶת בְּהֵמוֹת יָדָיו וְרַגְלָיו	...וַיִּתֵּן ה' אֶת הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי בְיָדָם וַיִּכּוּם בְּבִזָּק עֶשְׂרֵת אֲלָפִים אִישׁ

עיון בכתובים מעלה כי הכאת הכנעני והפרזי בבזק מסופרת פעמיים. עובדה זו מכוונת להבחנה בין שני סיפורים: האחד בפסוק ד, והשני בפסוקים ה-ו. השוואה בין שני הסיפורים האלה מגלה שני הבדלים ביניהם:

בסיפור הראשון נמסר מידע רק אודות העם הכנעני נגדו נלחמו, כפי שבא לידי ביטוי במנין ההרוגים (=עשרת אלפים איש). בסיפור השני נמסר מידע גם – ובעיקר, אודות אדם אחד, הלוא הוא אדוני בזק.

הסיפור הראשון מורכב משני משפטים, ובמשפט הראשון הנושא הוא ה', והארוע המסופר, שהוא הנצחון במלחמה, מיוחס אליו. בסיפור השני הנושא היחידי הוא בני יהודה, והארועים המסופרים, ובכללם ההתיחסויות לאדני בזק, מיוחסים אליהם.

³⁰ כפי שנראה להלן, בהמשך היחידה יסופר על ניכור מסוים בין שני אחים אחרים, בני יוסף ובני דן.
³¹ השותפות הזו בין בני יהודה ובין בני שמעון עליה מסופר בפתיחת ספר שופטים, עומדת בניגוד למסופר בהמשך הספר על היחס ההדדי שבין שני שבטים אחרים, הלוא הם בני אפרים ובני מנשה. בשופטים ו', לה, מסופר שגדעון שלח מלאכים לשבטי מנשה, אשר, זבולון ונפתלי. לא מסופר שגדעון קרא לבני אפרים, והתעלמותו זו מהם אכן גררה מריבה (שם ח', א). כמה שנים אח"כ מעיד יפתח על עצמו שקרא לעזרה לבני אפרים והם לא נענו לו (שופטים י"ב, ב). בני אפרים מצידם מאיימים על יפתח באלימות עקב העובדה שיצא למלחמה נגד בני עמון בלי לקרוא להם (שם י"ב, א), והתוצאה היא מלחמת האחים הראשונה בעם ישראל (שם י"ב, ד-ו).

במגמה לעמוד על משמעות אפשרית של ההבדלים האלה, ניתן דעתנו לכך שבני יהודה היו מצווים להרוג את אדוני בזק, כנאמר בספר דברים (כ', טז) "לא תחיה כל נשמה". ברם, בסיפור לא נאמר שהם הרגוהו, ואפשר שמטרת הבאתו לירושלים היתה כדי שיתגורר בקרב אחיו הכנענים.³² ועוד זאת מפורש בסיפור, שאדני בזק הכיר בכך שמעלליו בהיותו מלך היו בגדר פשע מוסרי. נוכל אפוא לפרש כי בני יהודה התכוונו להרוג את אדני בזק - כמצוות התורה, אך לפני כן הענישוהו בדרך של מידה כנגד מידה. והנה, הרעה שבאה אל אדוני בזק חוללה בו שינוי. המצפון האנושי שהיה חבוי בתוכו התגלה, והוא הביע חרטה על רוע מעלליו. עתה, בתגובה לביטוי זה של תשובה מצידו, נהגו בו בני יהודה במידת החסד, ולא הרגוהו.³³

בני יהודה נדרשו אפוא להכריע בין הציווי הכללי להחרמת הכנענים, ובין ההתחשבות בתשובת היחיד. בתורה עצמה לא נתפרשה הוראה מיוחדת ביחס לשבויים שהרהרו בתשובה, אך הנטיה מוסרית הקיימת באדם מחייבת המעטה כל שהיא בעונשו של החוטא שחזר בו מחטאו. ומכיון שעונש מוות הוא העונש החמור ביותר, נמצא שאין להעניש בעונש הזה חוטא ששב בתשובה.³⁴

באופן כללי, יסודה של הנטיה המוסרית הוא בצלם אלהים הטבוע באדם, ולכן יש לראות גילוי טהור ואמיתי של הנטיה המוסרית כביטוי לרצון ה'. לאמר, בני יהודה נדרשו לבחור בין רצון ה' כפי שנודע מהציווי הכללי להחרמת הכנענים הכתוב בתורה, ובין רצון ה' כפי שנגלה להם דרך מצפונם. והנה, בתורה עצמה נאמר שהטעם להריגת הכנענים הוא 'למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם...' (דברים, כ, יח). טעם זה מאפשר לפרש שאין חובה להרוג כנעני ששב בתשובה, ולפי הפירוש הזה יוצא שביחס לאדוני בזק אין סתירה בין המצווה בתורה ובין צו המצפון.

עתה נוכל לשאול, האם ניתן למצוא בכתובים אמירה - ולוא גם מרומזת, שיש בה משום שיפוט והערכת החלטתם להשאיר את אדני בזק בחיים.

³² בני יהודה אמנם לכדו את ירושלים, כנאמר בפס' ח', אבל ירושלים שייכת לנחלת בני בנימין, ובני יהודה לא נדרשו למנוע מתושביה לשוב ולהתגורר בה. בפועל, בני בנימין לא הורישו את יושביה, כנאמר בפס' כא, והיבוסים שבו להתגורר בה. אדוני בזק נשלח על ידי בני יהודה לירושלים, להתגורר בקרב בני עמו.

³³ כידוע, היתה ירושלים עיר כנענית בסמוך לגבול יהודה. אפשר אפוא שבני יהודה הביאו את אדני בזק לירושלים כדי שיחיה את שארית חייו בקרב בני עמו, ואם כך, אזי אפשר שהכתוב סיפר זאת כדי לציין להנהגה נוספת של חסד מצד בני יהודה עם אדני בזק. מהנאמר בפס' כא מתברר כי ירושלים נותרה עיר כנענית גם אחרי כיבושה על ידי בני יהודה.

³⁴ בהלכה לא נמצא את הקביעה שהחוטא שהתחייב בעונש מוות נפטר מהעונש אם שב בתשובה. ברם, בקרב התנאים רווחה הדעה שיש להימנע מעונש המוות בכלל (משנת מכות, סוף פרק א'), בלי קשר לשאלה אם החוטא שב בתשובה או לא.

שאלה זה מביאה אותנו לעיון נוסף בסיפור.

תפיסת אדני בזק מסופרת במידה מסוימת של ארכנות, תוך שימוש במספר רב יחסית של פעלים: "וינס... וירדפו... ויאחזו...". פירוט זה עשוי ליצור תחושה של מגע קרוב בין הקורא ובין הארוע המסופר. בפרט, המשפט "ויאחזו אותו" מתאר את המצב בו נגעו הרודפים בגוף הנרדף, וחוו את נוכחותו בחוש המישוש. תאור זה מסייע לקורא 'למשש' את הארוע המתואר, 'לשמוע' את התנשפויות הרודפים והנרדף, ו'לראות' את פניהם האדומות ממאמץ. קרבה זו של הקורא למימד האנושי הפיסי של הרודפים והנרדף, נועדה להביא את הקורא להתוודעות למימד האנושי נפשי של הרודפים והנרדף, זה המימד המכיל את הנטיה המוסרית, שהצמיחה אצל אדוני בזק את התשובה, ואצל בני יהודה את ההכרעה שלא להרגו. ואפשר שבהבלטה הזו של המימד האנושי שבסיפור, מכוון אותנו הכתוב להעריך בחיוב את החלטתם של בני יהודה להתחשב בתשובתו של אדוני בזק, ולא להרגו.

ג. יחס כלב לעכסה

בסיפור זה, לא רק המשמעות נסתרת מעינינו, אלא אף העובדות עצמן נראות עמומות ולוטות בערפל. בעיוננו כעת נציע תחילה פירוש לפרטי הסיפור³⁵, ורק לאחר מכן נבחן את יחסו של כלב לעכסה, ואת משמעות היחס הזה בהקשר היחידה הנדונה.

המניע לבקשתה של עכסה

נראה שבסיפור הזה מתואר ביקור של עכסה ועתניאל בבית כלב בחברון, בסמוך לנישואיהם. מקריאה ראשונה עשוי להתקבל הרושם שעכסה היתה מעונינת לבקש מאביה שתי בקשות שונות,³⁶ ואלו הן.

א. 'השדה'.

את הבקשה הזו היא ניסתה להפנות לאביה דרך בעלה. בכתוב לפנינו לא נתפרשה זהות אותו שדה, אבל 'השדה' נזכר ביידוע, ולכן סביר לשער שכלב ידע על איזה שדה מדובר, ויתירה מזו, סביר לשער כי הנביא כותב הספר חשב שיש בידי הקורא הכלים להבין על איזה שדה מדובר.³⁷

בכתוב לפנינו לא צורף לבקשה הזו נימוק.

³⁵ הפירוש המוצע להלן מבוסס על לא מעט הנחות עובדתיות ופרשניות, ולכן אינו יוצא מגדר השערה.
³⁶ כאמור, הרושם הזה עולה מקריאה ראשונה. ברם, בהמשך נציע כי שתי הבקשות הינן למעשה בקשה אחת.
³⁷ ראה פי' רייק לשופטים ה', ד: 'אין דרך נביא בכל כ"ד ספרים שיסתום את דבריו...', ע"ש.

ב. 'גולות מים'.

תחילה נברר את הוראת השם 'גולות'.

השם 'גולה' בצורת נקבה, בלשון יחיד או רבים, מופיע במקרא בעוד שלשה פסוקים, ואלה הם:

1. מל"א ז', מא, "עֲמָדִים שָׁנִים וְגִלְתֵּי הַכֹּתֶרֶת אֲשֶׁר עַל רֹאשׁ הָעֲמָדִים שְׁתֵּים...".

38

2. קהלת י"ב, ו, "עַד אֲשֶׁר לֹא יִרְחַק [יִרְחַק קִרִּי] חֶבְלֵי הַפֶּסֶף וְתִרְחַץ גִּלְתֵּי הַזָּהָב...".

3. זכריה ד', ב, "...מְנוּחַת זָהָב כְּלָה וְגִלְתֵּי עַל רֹאשָׁה...".

בכל שלש ההקשרים האלה ניתן לפרש שהמדובר בכלי קיבול,³⁹ כגון קערה. בקהלת ובזכריה ניתן לפרש שהמדובר בכלי קיבול לשמן.

בהשראת הוראת המילה במקורות האלה, ניתן לפרש שהביטוי 'גולות מים' הושאל לשדה שמי הגשמים מתנקזים לתוכה ונאספים בשלוליות הנשארות מספר ימים לאחר הגשם, שכן שדה כזה עשוי להראות כמעין 'כלי קיבול' למי הגשמים. שדות כאלה מצויות להיות בגיאיות רחבים בעלי מדרון מתון, ובפרט כאשר ישנן במורד הגיא מדרגות אבן היוצרות חלקות בעלות מיפּלס אופקי.⁴⁰

מצוידים בתובנות אלה ביחס להוראת שם 'גולות', ניתן לפרש כי עכסה מבקשת שדות רוויים במי גשמים, כפיצוי על העובדה שנישאה לאדם שנחלתו היא בארץ הנגב.

ברם, לפי הצעת הפירוש הזו לבקשותיה של עכסה, עדיין ישנם שני קשיים:

א. הבקשה ל'השדה', והבקשה לשדות רוויים במי גשמים, נראות כשתי בקשות שונות, שהרי 'השדה' המיודע הוא שדה מסוים, אחד ויחיד, בעוד ששדות רוויים במי גשמים יש בארץ יהודה לרוב. ברם, בסיפור עצמו אין כל סימן ל'מעבר' מבקשה אחת לבקשה אחרת. מהרצף המסופר נראה שעכסה היתה צריכה להשקיע מאמץ בנסיון לשכנע את בעלה לבקש מאביה את 'השדה', ובעת הגעתה עשתה מאמץ עצמאי להשיג מאביה את מילוי אותה בקשה שחשבה להפנות לאביה דרך בעלה.

ב. לא מצאנו מקור בתורה, ואף לא תקדים בספר יהושע, לכך שנשיא בעמיו (דוגמת

³⁸ ומקבילה בדהיי"ב, ד', יב-יג.

³⁹ ראה בפירוש דעת מקרא למלכים, קהלת וזכריה.

⁴⁰ גרעין הפירוש הזה מובא אצל מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, ירושלים תשס"ו, עמ' 159.

כלב) יכול לחלק נחלת שדה וכרם למי אשר יחפוץ ביקרו, ובפרט לקרובי משפחתו, שהרי כל נתינת חבל ארץ לאדם מסוים באה על חשבון אדם אחר, ובפרט, אותן 'גולות מים' היו מן הסתם חבל ארץ מבוקש, ומנין לו לכלב הזכות לתיתן דווקא לבתו? הנה כי כן, ביהושע י"ט, מט-נ, נאמר כך: '... וַיִּתְּנוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל נַחְלָה לַיהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן בְּתוֹכָם עַל פִּי ה' נָתַנוּ לוֹ אֶת הָעֵיר אֲשֶׁר שָׁאַל אֶת תְּמַנֵּת סָרַח בְּהַר אֶפְרַיִם...'. הרי שאפילו בקשה שביקש יהושע, מנהיג הדור, נזקקה לאישור מאת ה', ובסיפור הנדון לא נאמר שכלב מילא את בקשת בתו על פי ה', ומשתיקת הכתוב נראה שהנתינה היתה מדעת עצמו.

מחמת שני הקשיים האלה נציע פרשנות המיוסדת על שלש הנחות:

א. שתי הבקשות ה'שונות' של עכסה מכוונות לאותו חבל ארץ. היינו, 'השדה' שביקשה עכסה זהה ל'גולות המים'.

ב. עכסה ביקשה מאביה חבל ארץ אשר לגביו היה מקום לחשוב כי יש באפשרותו ובסמכותו של אביה לתת לה, מבלי שהנתינה הזו תחשב כבאה על חשבון פלוני אחר.

ג. הנימוק המפורש בדברי עכסה: 'כי ארץ הנגב נתתי', אינו מבטא את הנימוק העיקרי שלה. לאמר, היה לה לעכסה נימוק נוסף, שלא בא לידי ביטוי בכתוב.

פרשנות כזו צריכה כמובן להציע מענה סביר לשלש השאלות הבאות:

א. מהו השיקול לזיהוי ה'שדה' המיוסדת עם 'גולות המים'?

ב. מהי זהות ה'שדה' שעכסה ביקשה מאביה?

ג. מהו אותו שיקול שלא נתפרש בדברי עכסה, ואשר מכוחו היה מקום לחשוב שכלב יכול לתת לה את ה'שדה' - מבלי שהנתינה הזו תחשב כבאה על חשבון פלוני אחר?

אנו נציע כי בדרכם לחברון ביקשה עכסה מעתניאל שיבקש מאביה כמתנה (העתידה להפוך לירושה) שדה מסוימת מתוך נחלת האב בחברון. כידוע, חברון ניתנה לכלב כנחלה לא בתהליך הרגיל של גורל, אלא במתנה מאת ה', שכר נאמנותו. עכסה ביקשה ליטול חלק ונחלה בחברון מחוץ לשורת הדין, מכיון שנטילת חלק בחברון טעונה במשמעות של התחברות לערך הנאמנות לה'. ומכיון שקניינו של כלב בחברון היה על

פי ה', ולא על פי הגורל, אזי היה מקום למחשבה שההלכות הרגילות של ירושה אינן תקפות בנחלת כלב בחברון, ובפרט היה מקום למחשבה שיש לבנות הזכות להשתתף בירושה, שכן הערך של נאמנות לה' רלוונטי במידה שווה ביחס לבנים ולבנות. מאליו ברור כי אם נניח שבכל הנוגע לנחלה בחברון זכות הבת שווה לזכות הבן, אזי נתינת השדה לעכסה אינה פוגעת כלל בזכות הבנים.⁴¹

מהסיפור עשוי להשתמע כי עתניאל סרב לדבר על כך עם כלב, אולי בגלל שהרעיון להפקיע מהנחלה בחברון דין מסוים מדיני הנחלות אינו מובן מאליו, וכמובן, מילוי בקשת עכסה יבוא בהכרח על חשבון אחיה. אשר על כן העלתה עכסה בעצמה את הבקשה הזאת בפני אביה. ואכן, בטבע הדברים, כאשר בני זוג מעונינים לבקש מהורי הכלה בקשה שיש בה משום פגיעה באחי הכלה, העלאת הבקשה על ידי הבת נראית פשוטה יותר מהעלאת הבקשה על ידי החתן.

זהות השדה שביקשה עכסה

אם כנים דברינו כי 'השדה' שביקשה עכסה נמצאת בנחלת כלב בחברון, נוכל כעת להתקדם לקראת הצעת זיהוי מדויקת לאותה שדה, ובפרט, נוכל אף לבסס את ההנחה שבקשת עכסה ל'השדה', ובקשתה ל'גולות מים', הן למעשה אותה בקשה – אך בשינויים קלים, וכפי שיבואר להלן.

ובכן, הבה נתבונן בשני הנתונים הבאים:

א. השם 'שדה' ביידוע, ככינוי ליחידה גיאוגרפית קטנה שהיתה ידועה ומזוהה בדורו של כלב,⁴² מופיע בתורה רק ביחס לשתי שדות, ואלו הם: השדה שקנה אברהם ליד חברון,⁴³ והשדה שקנה יעקב ליד שכם.⁴⁴

ב. בסיפור קניית מערת המכפלה נזכר השם 'שדה' ביידוע,⁴⁵ שבע פעמים.

כל אחד משני הנתונים האלה עשוי לתמוך בהשערה כי השם 'השדה' בדברי עכסה

⁴¹ על פי האמור בדבהי"א פרק ב', היו לכלב בנים. ראה שם פסוקים יט, מב, מו, מח, נ. וכן בדבהי"א ד', טו.
⁴² בתורה מופיע השם 'שדה' ככינוי ליחידה גיאוגרפית קטנה – אך לא כזו שהיתה מזוהה וידועה בדורו של כלב. כך למשל בבראשית ד', ח: "וַיֵּאמֶר קַן אֶל הַבֶּל אָחִיו נִהְיָ בְהִיּוֹתָם בְּשָׂדֵה...". כמו כן, בתורה מופיע השם 'שדה' ככינוי ליחידה גיאוגרפית מזוהה וידועה – אך גדולה ביותר. כך למשל בבראשית ל"ב, ד: 'וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל עֶשָׂו אָחִיו אֲרָצָה שְׁעִיר שָׂדֵה אֲדוֹם.'

⁴³ בראשית פרק כ"ג.

⁴⁴ בראשית ל"ג, יט.

⁴⁵ יידועי, כולל מצב בו השם 'שדה' נסמך לשם מיוחד.

לעתניאל מורה על שדה עפרון,⁴⁶ זו השדה שבקצה שלה⁴⁷ נמצאה מערת הקבורה. נראה כי שדה עפרון היתה בגיא שממזרח לרכס שבמדרונו המערבי נמצאת המערה (ראה איור להלן). בגיא הזה אין נביעה של אף מעין, ולכן יש מקום להשערה שנבנו בו מדרגות אבן לאצירת מי הגשמים. יתירה מזו, נוכל לשער שבגיא הזה היתה רק מדרגת אבנים אחת, שיצרה כמובן רק שתי חלקות, זו למטה מזו, ולכן זכה הגיא כולו בכינוי 'המכפלה'.⁴⁸

בניגוד לאותו גיא, שהשקאתו היתה תלויה במי גשמים בלבד, הרי ש'עמק חברון' ניזון ממספר מעינות (ראה איור להלן), ולכן לא היה צורך לבנות ב'עמק' מדרגות אבן לאצירת מי גשמים. נמצא אפוא שאותו גיא נתיחד מהשדות שב'עמק' בכך שהשקאתו היתה תלויה רק בהיותו 'גולה' עבור מי הגשמים. להשערתנו, הכינוי 'גולות מים' נבע מהמאפיין העיקרי של שתי השדות באותו גיא, והוא, היותם ניזונים ממי גשמים בלבד.

עכסה ביקשה אפוא שדה שערכה העיקרי היה לא מההיבט הכלכלי, אלא מההיבט של החיבור לארץ, שהרי השדה הזאת נקנתה על ידי אברהם. בקשתה זו מבטאת את השיקול העיקרי שלה, והוא רצונה ליטול חלק בערך הנאמנות לדבר ה', אשר אצל אביה בא לידי ביטוי גם בחיבורו לארץ, כדבריו בסיפור המרגלים (במדבר י"ג, כ): 'עַל־הַ נַעֲלָה וְיִרְשָׁנוּ אֶת־הָ אֶרֶץ כִּי יָכוֹל נוֹכַל לָהּ'. בפרט, העובדה שהשדה שביקשה עכסה היתה נחותה מהבחינה הכלכלית בהשוואה לשדות שב'עמק חברון', יכלה להקל עליה להתמודד עם טענה אפשרית של אחיה, שנתינת השדה לה, באה על חשבון רווחתם הכלכלית.

לפי דברינו עד כה, הניסוח המיודע 'השדה', מקפל בתוכו משמעות של 'שדה חשוב ומיוחד', ובכך הרי הוא מורה על שדה עפרון מצד ערכו ההיסטורי הייחודי, בעוד שהניסוח הלא מיודע 'גולות מים' מקפל בתוכו משמעות של 'אצירת מי גשמים', ובכך הרי הוא מורה על שדה עפרון מצד תכונה גיאוגרפית שאינה ייחודית. עכסה חישה בתחילה להעיז העזה כפולה ומשולשת: גם לבקש חלק בנחלה בחברון למרות שהבת אינה יורשת, גם לבקש את השדה בעלת הערך המיוחד – זו השדה שקנה אברהם, וגם לנסח את בקשתה זו באופן די מפורש (= 'השדה'). ואפשר שכאשר ראתה את

⁴⁶ שדה עפרון נקרא גם 'שדה המכפלה' (פרק כ"ג, יט, פרק מ"ט ל, ופרק נ', יג). ברם, בפרק כ"ג, יז נמצא הביטוי 'שדה עפרון אשר במכפלה' (פרק כ"ג, יז), ומכאן נראה כי 'המכפלה' הוא מקום רחב יחסית, אשר שדה עפרון נכללה בתוכו.

בתורה מופיע גם הביטוי 'מערת המכפלה' (בראשית כ"ג, ט, שם כ"ה, ט). נראה כי הביטוי הזה הוא מעין קיצור של 'מערת <שדה> המכפלה'. לאמר, התאור 'מכפלה' מתיחס לשדה, ולא למערה.

⁴⁷ בראשית כ"ג, ט, "...מַעַרְתַּת הַמִּכְפָּלָה אֲשֶׁר לוֹ אֲשֶׁר בְּקֶצֶה שְׂדֵהוּ...".

⁴⁸ וכאמור לעיל (סוף העי 46), שדה עפרון, שהיא השדה שעכסה ביקשה, היתה חלק מהמקום שנקרא 'מכפלה'. ברם, אין מניעה מלפרש כי בתקופת כלב כבר לא ידעו בני יהודה מהו התיחום המדויק של שדה עפרון בתוך הגיא, ולכן ניתן לפרש כי עכסה ביקשה את כל הגיא, על שתי חלקותיו.

ההסתייגות של בעלה, גמרה בדעתה לנסח את בקשתה באופן פחות מפורש, ולכן דיברה על 'גולות מים'.

'גולות' – שדה מיודע?

בדבריה לאביה ביקשה עכסה 'גולות' סתם, ולא פירשה שכוונתה לגולות מסוימות. בהתאם לבקשתה זו, מצופה היה שמושא הנתונה של כלב ייכתב באופן סתמי ולא מיודע, כך: 'ויתן לה כלב גולות'. ברם, בכתוב לפנינו הוקדמה למושא 'גולות' המילה 'את', והתוספת הזו מעמידה את הוראת השם 'גולות' בהקשרנו, כשם מיודע.

ניתן לשער שבעקבות ניסוח בקשתה של עכסה מאביה, נקרא המקום שנתן כלב לעכסה בשם 'גולות'. ואם נכונות השערותינו שהיא קיבלה את שדה עפרון, ושדה עפרון נמצא בגיא שנקרא 'המכפלה' בגלל שהיו בו שתי חלקות - זו למעלה מזו, אזי ניתן לשער ש'גולות עילית' הוא הכינוי של החלקה העליונה, בחלק היותר צפוני של הגיא, ואילו 'גולות תחתית' הוא הכינוי לחלקה התחתונה, בחלק היותר דרומי של הגיא.

להלן איור של הטופוגרפיה באזור מערת המכפלה.⁴⁹

⁴⁹ האיור לקוח מתוך ספרם של קרמון יהודה ושמואלי אבשלום, 'חברון – דמותה של עיר הררית', גומא, תל אביב תש"ל, עמ' 40.

טוב על ישראל... והיה כי תלך עמנו והיה הטוב הוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך...
(במדבר י', כט, לב)

מדבריו אלה של משה ברור כי הוא הבטיח לחותנו חלק ונחלה בארץ. משה עצמו, כמי שלא זכה להיכנס לארץ, לא היה יכול לממש בעצמו את המחויבות הנובעת מההזמנה הזו, ולתת לבני קיני נחלה. בנוסף, משה לא דרש מבני שבטו הלויים לתת מערי אחוזתם לבני קיני, אולי מפני שאין למדינים רועי הצאן כל ענין בצורת ההתישבות העירונית שהיתה מנת חלקם של הלויים. לאמר, מי מהשבטים היה אמור לנהוג בבני קיני מנהג נדיבות, לממש את מחויבותו של משה, ולקבלם לנחלתו. וסיפר הכתוב כאן על בני יהודה שהורישו את כל הכנענים מנחלתם שבהר ובנגב, ונדיבותם לבני קיני היתה 'על חשבונם'.⁵¹

בדברינו עד כה נבחנו ארבעה סיפורים אודות בני יהודה, ובכל אחד מהם נמצאה הנהגה שיש בה היבט של נדיבות וחסד. נבוא עתה לבחון ארבעה סיפורים אודות בית יוסף

ה. היחס לאיש היוצא מלוז.

בני יוסף מוצאים איש שמוכן לגמול עמהם חסד, ובתמורה הם מבטיחים לאיש חסד. בכתוב לא נאמר מהו החסד שהבטיחו לו. בפועל, החסד שגמלו עימו ועם משפחתו היה עצם הצלתם ממוות. הם לא נתנו לו לגור בקרבם, ושלחוהו מחוץ לארץ נחלתם.⁵²

בספר יהושע מסופר על החסד שגמלה רחב עם בני ישראל. בתמורה לכך ביקשה רחב 'חסד' (פרק ב', יב), ונאמר בכתוב כי החסד שהיא ביקשה היה עצם ההצלה ממוות, לה ולמשפחתה (שם פס' יג). ואכן, החסד שגמלו איתה המרגלים היה רק עצם הצלתה ממוות - ותו לא, שכך נאמר ביהושע ו', כג: "וַיִּבְאוּ הַנְּעָרִים הַמְּרַגְלִים וַיֵּצִיאוּ אֶת רָחַב... וְאֵת כָּל מִשְׁפַּחֹתֶיהָ הוֹצִיאוּ וַיְנַיְחֵם מִחוּץ לַמִּחְנֶה יִשְׂרָאֵל". ברם, באותו פרק, בפס' כה, נאמר כך: "וְאֵת רָחַב הַזֹּנֶה וְאֵת בֵּית אָבִיהָ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לָהּ הִחִיָּה וְהוֹשַׁע וַתָּשֶׁב בְּקִרְבֵּי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה...". נמצא כי לסופו של דבר גמלו בני ישראל לרחב חסד במידה רבה יותר ממה שהובטח לה.

⁵¹ להלן בפרק ד', יא, מסופר על מגורי בני קיני בסמוך לקדש שבצפון, אבל ניתן לשער שבני קיני אלה לא התגוררו במקומות שהוענקו להם על ידי שבטי הצפון, מכיון שמהבחינה הפוליטית הם היו מקורבים לכנענים (שם פס' יז).

⁵² נזכיר כי אדוני בזק, שהיה אויב לבני יהודה, ושמעולם לא גמל עמהם חסד - הגם שחזר בתשובה על פשעיו, לא גורש על ידי בני יהודה מחוץ לארץ, אלא זכה לישוב בירושלים - בקרב בני עמו, בסמוך מאוד לנחלת בני יהודה.

ההשוואה לסיפור רחב תומכת בהערכה שלילית ביחס להתנהגות בני יוסף עם האיש שסייע להם, שכן נראה שהיה להם ללמוד מיהושע רבם⁵³ וראוי היה להם לאפשר לאיש ולמשפחתו לגור בתוכם, ולא לשלחו מחוץ לארץ מולדתו.

האיש שיצא מהארץ בנה עיר, וקרא לה בשם לוז. הבחירה בשם 'לוז' עשויה להעיד כי האיש התגעגע לעירו, למקומו, לארצו, וקשה היתה עליו הפרידה. נראה אפוא כי מבחינתו, בני יוסף לא גמלו איתו את מלוא החסד.

כאשר התעכב יעקב בבית אל בבריחתו מבאר שבע לחרן, הוא שינה את שם העיר מ'לוז' ל'בית אל', וקבע כי במקום יהיה בית אלהים. לאמר, שינוי השם מ'לוז' ל'בית אל' נקשר לבחירה בבית אל כמקום מקדש. אך כתוצאה מהעובדה שבני יוסף שילחו את האיש, נותר השם 'לוז' להיות שם של עיר (בארץ החתים), כאשר העיר הזו מהווה, למצער עבור מִיִּסְדָּה, המשך של העיר המקורית. ואם נניח את קיומו של הקשר בין שינוי השם מלוז לבית אל ובין הבחירה בבית אל כמקום מקדש, אזי תתבקש המסקנה שכל חיסרון במימוש שינוי השם - וכגון החיסרון שמצד המשך קיומו בפועל של השם 'לוז' כשם של עיר (=העיר שאותו איש בנה), מבטא חיסרון בבחירה בבית אל כמקום מקדש. ובפרט, המשך קיומו בפועל של השם לוז, נבע ממחדל בהתנהגות של חסד מצד בני יוסף. ואם כך עולה המסקנה כי הפגם שפגמו בני יוסף בהנהגת החסד עם האיש מלוז, מעיב על אפשרות הבחירה בבית אל כמקום מקדש.

לסיום הדיון בסיפור כיבוש בית אל נציין כי בתחילת הסיפור מופיע הפועל 'וַיִּתְּרוּ'. פעלים מהשרש 'תור' מופיעים גם בחטא המרגלים, ולכן אפשר שהפועל 'וַיִּתְּרוּ' בהקשרנו נושא עימו קונוטציה שלילית. משמעות כזו לפועל 'וַיִּתְּרוּ' תואמת את השערתנו שסיפור כיבוש בית אל טומן בחובו הערכה שלילית לבני יוסף.

ו. היחס לכנענים בכלל, וליושבי יבוס בפרט.

ביחס לבני יוסף ובני בנימין לא מסופר על שום מלחמה פרט למלחמה על בית אל, וזאת למרות שמסופר שנשארו כנענים בנחלותיהם. בפרט, ביחס לבני מנשה, מסופר שהם היו לסופו של דבר חזקים יותר מהכנענים שבנחלתם – ואעפ"כ הסתפקו בהטלת מס על הכנענים, ולא הורישום. ואף ביחס לבני בנימין, משתמע מהמסופר שהם קיבלו מבני יהודה את ירושלים ריקה מתושביה, ואף על פי כן נתרשלו בישיבה בה, ועקב כך שבו אליה בני העיר היבוסים. הרושם המתקבל הוא שבית יוסף השקיעו מאמץ רק במציאת מקום מקדש - ולא במשימת כיבוש הארץ, ואדרבה, הם העדיפו את האפשרות

⁵³ שגם הוא מבני יוסף, משבט אפרים.

של רווחים כלכליים ממסי הכנענים, יותר מהאפשרות של מילוי הציווי לרשת את הארץ. ואם כך, אזי מצטיירת כאן התמונה שבני יוסף סבורים כי ערך המקדש מעמיד בצל ערכים אחרים השייכים לעבודת ה', וכגון הערך של הורשת יושבי כנען.

ז. היחס לשבט דן.

בכתוב נאמר שבית יוסף הטילו מס על האמורי שישב בנחלת דן, ולא כתוב מי זכה במס הזה. שתיקת הכתוב יוצרת את הרושם שהזוכים במס היו בית יוסף, ולא בני דן. ואם הרושם הזה נכון, אזי יש בכך התנהגות שאיננה ממצה את ערך האחוה, שכן ראוי היה שבית יוסף יזכו את בני דן למצער בחלק מהמס הזה.

ח. המעמד בבוכים

העם בבוכים הם כנראה מכל השבטים פרט ליהודה, שהרי בני יהודה לא חטאו בחטא עליו הוכיח המלאך את העם. בתגובה לדברי מלאך ה' הם בוכים וזובחים, במקום לקום ולהוריש. בהתנהגותם זו באה לידי ביטוי התפיסה שהקרבת קרבנות מייתרת אפיקים אחרים בעבודת ה', וכגון הערך של הורשת יושבי כנען.

בעיוננו בארבע הסיפורים והתאורים אודות שבטי הצפון מצאנו התנהגות לקויה במידת החסד, גילוי לקוי של אחווה, והבלטת ערך המקדש על חשבון מצוה אחרת, והיא הורשת יושבי כנען. ומכיון שבית אל שוכנת בתחומו של בנימין, על גבול נחלת אפרים, ולפי הנחתנו היסודית כי הבחירה במקום מקדש תלויה בהערכת מעשי השבטים, אזי ניתן לשער כי התנהגות שבטי הצפון בעת אשר בה חיפשו השבטים את המקום אשר יבחר ה', פוגעת באפשרות לבחור את בית אל כמקום המקדש.

ברם, לא רק בית אל שוכנת בנחלת בנימין, אלא אף ירושלים. ומכיון שהיחידה הנדונה משבחת בעיקר את מעשי בני יהודה, היה עולה על הדעת שהמקום הנבחר אמור להיות בנחלתם. בעיוננו עתה נבקש לבחון את האפשרות שיש ביחידה הנדונה רמיזה לזהות המקום הנבחר.

הבחירה בירושלים

פסוקים כ-כא הם 'אמצע' היחידה מהבחינה הספרותית, שכן בפסוק כ הנושא הוא עדיין בני יהודה, בעוד שבפסוק כא הנושא עובר להיות שבטי הצפון. כאמור לעיל, חברון וירושלים נזכרות עוד קודם לכן בפרק, בהקשרם ה'טבעי', במסגרת מלחמות יהודה. בדברינו לעיל העלינו את השאלה מה עשויה להיות משמעות העובדה כי המידע אודות חברון וירושלים נמסר ביחידה באופן 'מפוצל'. בדברינו עתה נציע כי אם אכן הנושא של

היחידה הנידונה הוא בחירת מקום מקדש, אזי בשני הפסוקים האלה, הממוקמים במרכז הספרותי של היחידה, ישנה רמיזה לזהות המקום הנבחר.

זאת כיצד?

ובכן, פסוקים כ-כא כתובים במבנה של תקבולת כיאסטית חסרה, היוצרת ניגוד בין חברון ובין ירושלים:

(1.א) וַיָּתְנוּ לְכָל־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־חֲבֵרוֹן	(1.ב) וַיָּשֶׁב הַיְבוּסִי אֶת־בְּנֵי־בְנֵי־מִן־בִּירוּשָׁלַם עַד־הַיּוֹם הַזֶּה
(2.א) כִּי־אָשֶׁר־דָּבָר־מִשָּׁה	(2.ב) <חסר>
(3.א) וַיִּזְרַח־מִשָּׁם אֶת־שֵׁלֶשֶׁת־בְּנֵי־הָעֵנָק	(3.ב) וְאֶת־הַיְבוּסִי יִשְׁבֵי־יְרוּשָׁלַם לֹא־הוֹרִישוּ בְנֵי־בְנֵי־מִן־בִּירוּשָׁלַם

את יושבי חברון הורישו, ואת יושבי ירושלים לא הורישו (א.3 מול ב.3).

כלב, המיועד לשכון בחברון, זכה לשכון בה, אבל המיועד לשכון בירושלים, לא שכן בה (א.1 מול ב.1).

והנה, לדבר משה המפורש ביחס לחברון (א.2) אין מקבילה.

נשאל עתה, האם קיימת 'השלמה מתבקשת' ב'מרכיב' ב.2?

אנו נציע את ההשערה כי ההשלמה המתבקשת היא: "כאשר דבר ה'". המשפט הזה אינו כתוב, מכיון שבני בנימין לא הורישו את היבוסי. אבל, אילו היו בני בנימין מורישים את היבוסי, אזי ב'מרכיב' ב.3 היה כתוב: ויורישו בני בנימין את יושבי היבוסי מירושלים, ואז ניתן היה לכתוב ב'מרכיב' ב.2: כאשר דבר ה', וב'מרכיב' ב.1 ניתן היה לכתוב: ויבנו בירושלים את בית ה', כך:

(1.א) וַיִּתְּנוּ לְכָלֵב אֶת חֶבְרוֹן	(1.ב) וַיִּבְנוּ בִירוּשָׁלַיִם אֶת בֵּית ה'
(2.א) כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה	(2.ב) כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'
(3.א) וַיּוֹרֶשׂ מִשָּׁם אֶת שְׁלֹשֶׁה בְּנֵי הָעֵנָק	(3.ב) וַיּוֹרִישׁוּ בְנֵי בְנֵימִין אֶת יוֹשְׁבֵי הַיְבוּסִי מִירוּשָׁלַיִם

בכתוב ה'היפותטי' הזה, לא רק המיועד לשכון בחברון שוכן בה, אלא אף ה', המיועד לשכון בירושלים, שוכן בה.

בשני הפסוקים האלה נרמז כי המקום אשר בחר ה' הוא בירושלים. אמנם, בפועל הבחירה הזו לא באה לידי ביטוי בדור שלאחר מות יהושע, וזאת בגלל התרשלותם של בני בנימין.

לפי המוצע במאמר הנוכחי, הבחירה בירושלים מבוססת על ארבע קביעות:

א. מקום המקדש אמור להיות מקום הנושא מסורת הקשורה להתגלות ה'.

ב. המקדש אמור להימצא בחלקו של בנימין, וזאת על יסוד ברכת משה 'ובין כתפיו שכן'.

ג. בית אל - הגובלת בנחלת בני יוסף, שהיא המקום המועדף לבניית מקדש על פי העולה מספר בראשית, נדחתה בגלל שנמצאו שני פגמים בהתנהגות בני יוסף: החסרונות בהנהגת החסד והאחוה, והבלטה יתירה של ערך המקדש והקרבתו.

ד. ירושלים - הגובלת בנחלת בני יהודה, היא המקום הראוי להיבחר, וזאת בגלל התנהגות החסד והאחוה של בני יהודה.⁵⁴

⁵⁴ ברכת משה לבנימין הינה בעלת משקל יתר על התנהגותם הראויה של בני יהודה, שהרי בני בנימין נכשלו בהורשת היבוסים מירושלים בעוד שבני יהודה לא נכשלו במאומה. כאן מתבקשת לכאורה השאלה מדוע לא נבחר מקום המקדש בנחלת יהודה?

כיוון של מענה לשאלה הזו ניתן להפיק מדרשת חכמים (ספרי דברים פסקא שנב) בה מצאנו דעה הטוענת שברכת משה נובעת מכך שבנימין לא היה שותף בחטא מכירת יוסף. דרשה זו מעניקה משמעות מוסרית לברכת משה, וזאת כדרך בה הילכנו במאמר הנוכחי.

ואחר בקשת הזהירות ניתן אולי להציע מענה אחר לשאלה הזו. בנחלת יהודה ניתן היה לבחור בעיקר בקרית ספר או בחברון כמקומות הנושאים מסורת של התגלות. ברם, ביחס לקרית ספר לא ידוע על התגלות נבואית, ולכל היותר - על פי השערתינו, פעל בה בית מדרש ללימוד אמונה מיסודו של אברהם אבינו (ראה

סיכום

המאמר הנוכחי יוצא בעקבות הצעתו של הרב אלחנן בן נון⁵⁵ לראות את הנסיון למציאת מקום המקדש כנושא המשותף למכלול המסופר ביחידה הנדונה בתחילת ספר שופטים. על פי הנאמר בתורה במפורש, המקדש אמור להימצא בחלקו של בנימין, והמקום היותר ראוי אמור היה להיות בית אל. המאמר מיוסד על ההנחה שהבחירה במקום מסוים נקשרת אף להתנהגות הראויה מצד מי משבטי ישראל. ביחידה הנדונה בתחילת ספר שופטים נמצאו ארבעה סיפורים שבכל אחד מהם ניכרת התנהגות מוסרית ראויה מצד בני יהודה, וארבעה סיפורים שבכל אחד מהם ניכרת התנהגות שיש בה פגם מצד שבטי הצפון. התנהגות זו של השבטים הכריעה את הבחירה בירושלים – הסמוכה לנחלת יהודה, על פני הבחירה בבית אל – הסמוכה לשבטי הצפון.

העי' 24 לעיל). ובחברון נמצאת מערת המכפלה, וכידוע, המקדש אמור להיות מנותק ומרוחק מכל הקשור במוות. הגע בנפשך, אילו היתה חברון נבחרת, מי יודע אם חלק מעולי הרגל לא היו מחשיבים את הביקור בקברי האבות יתר על הביקור בבית ה'?

⁵⁵ ר' לעיל העי' 22.